

РЕЦЕНЗІЯ

професора, доктора педагогічних наук,
професора кафедри історії України та правознавства
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

ГАЛІВА Миколи Дмитровича

на дисертаційне дослідження

ТЕРЕЩЕНКА Романа Анатолійовича

«Російсько-українська війна в політиці пам'яті України (2014– 2022)»,

представлене на здобуття ступеня доктора філософії

за спеціальністю 032 Історія та археологія

1. Актуальність теми виконаної роботи та зв'язок із відповідними планами галузей науки

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що російсько-українська війна 2014–2022 рр. стала не лише воєнно-політичним конфліктом, а й масштабним зіткненням історичних наративів, моделей колективної пам'яті та ідентифікаційних проєктів. Російська Федерація використовувала історичний дискурс як один із ключових інструментів гібридної агресії: через маніпуляцію минулим, ревізію історичних фактів, привласнення української культурної спадщини та конструювання імперського гранд-наративу здійснювалося ідеологічне обґрунтування війни проти України. У цьому контексті політика пам'яті перетворилася з переважно гуманітарного напрямку державної політики на важливий елемент національної безпеки та суспільної резильєнтності.

Російська агресія актуалізувала потребу переосмислення радянської спадщини, механізмів формування історичної свідомості та моделей меморіалізації. Саме у 2014–2022 рр. в Україні відбулася інтенсивна трансформація політики пам'яті: від фрагментарних і часто ситуативних комеморативних практик до формування цілісної державної стратегії історичної політики. Війна прискорила процеси декомунізації, дерусифікації символічного простору, переоцінки історичних постатей і подій, а також сприяла формуванню нового національного канону пам'яті, у центрі якого опинилися теми боротьби за державність, опору агресії, героїзації захисників України та вшанування жертв війни.

Наукова актуальність дослідження Р. А. Терещенка визначається необхідністю комплексного аналізу механізмів трансформації політики пам'яті в умовах війни, коли історична пам'ять стала одним із ключових ресурсів мобілізації суспільства. Рецензоване дослідження дало змогу простежити взаємозв'язок між воєнними подіями, інституційними змінами у гуманітарній сфері, законодавчими ініціативами, меморіальними практиками та змінами в освітньому просторі. Особливого значення набуває аналіз того, як політика пам'яті впливала на консолідацію українського суспільства,

формування стійкості до російської пропаганди та зміцнення національної ідентичності в умовах екзистенційної загрози.

Водночас актуальність теми посилюється потребою ретроспективної оцінки ефективності державних та суспільних практик пам'ятання у період до повномасштабного вторгнення 2022 р. Аналіз розвитку організаційно-правових засад політики пам'яті, діяльності профільних інституцій, комеморативних стратегій і гуманітарних реформ дає змогу виявити як чинники посилення суспільної резильєнтності, так і наявні суперечності чи незавершеність окремих трансформаційних процесів. Вивчення досвіду 2014–2022 рр. є важливим не лише для осмислення сучасної історії України, а й для вироблення довгострокових моделей меморіалізації війни, політики історичної безпеки та післявоєнної реконструкції колективної пам'яті.

2. Найбільш суттєві наукові результати, що містяться в дисертації

Найбільш суттєві наукові результати дисертаційного дослідження Р. А. Терещенка полягають у досягненні поставленої мети – комплексному вивченні інституційного, нормативно-правового та соціокультурного вимірів політики пам'яті України щодо російсько-української війни у 2014–2022 рр. У роботі здійснено ґрунтовний аналіз історіографії проблеми, джерельної бази та теоретико-методологічних підходів до вивчення політики пам'яті в умовах війни. Визначено чинники, механізми та етапи формування політики пам'яті в Україні, розроблено й обґрунтовано дворівневу періодизацію еволюції державної політики пам'яті та політики пам'яті щодо російсько-української війни. Комплексно охарактеризовано організаційно-правові засади формування політики пам'яті, зокрема роль державних і недержавних інституцій, а також процес становлення нормативно-правового забезпечення у сфері декомунізації, ветеранської політики та комеморації війни. Досліджено основні напрями меморіальної політики України щодо російсько-української війни, зокрема практики маркування символічного простору, трансформацію державної символіки, нагородної системи та комеморативного календаря. Розкрито освітні та просвітницькі виміри політики пам'яті через аналіз шкільних програм, підручників, музейних і громадських ініціатив. Доведено, що політика пам'яті у 2014–2022 рр. стала важливим чинником формування національної ідентичності, суспільної резильєнтності та протидії російським інформаційно-пропагандистським впливам.

3. Нові факти, одержані здобувачем

У дисертаційній роботі Р. А. Терещенка *уперше* в українській історіографії на рівні дисертаційного дослідження з використанням широкого кола різноманітних джерел проаналізовано політику пам'яті щодо російсько-української війни в період до повномасштабного вторгнення. Класифіковано державні та недержавні інституції, які формують і впливають на динаміку політики пам'яті. Здійснено класифікацію нормативно-правових актів 2014–2022 років: як тих, що трансформували й інституціоналізували політику пам'яті (декомунізаційне законодавство, новий комеморативний календар), так і тих, що формували комеморативні стандарти пам'яті про російську агресію (статус ветеранів, термінологія війни). Проведено аналіз трансформацій суспільної свідомості через співставлення даних соціологічних

опитувань громадської думки щодо політики пам'яті за період 2014-2022 років. Простежено взаємозв'язок між етапами політики пам'яті і цілеспрямованими діями та рішеннями Президентів України. Розроблено та обґрунтовано дворівневу *періодизацію політики пам'яті*: загальну (чотири етапи еволюції державної політики пам'яті в Україні, 1991–2022 рр.) та спеціальну (п'ять етапів політики пам'яті саме про російсько-українську війну, 2014–2026 рр.: спонтанна комеморація, законодавча інституалізація, інституційна консолідація, радикалізація меморіального дискурсу в умовах повномасштабної війни та кодифікація). Доведено паралельний, а не послідовний характер інституалізації пам'яті про війну щодо загальних трансформацій меморіального поля. Набуло подальшого розвитку: дослідження типових і нових комеморативних практик у державній політиці пам'яті через аналіз системи нагород, комеморативного календаря та державних церемоній. Проаналізовано зміни до шкільних програм та підручників з погляду візуального та текстового наративу.

4. *Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації*

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації Р. А. Терещенка, є достатньо високим і відповідає вимогам до кваліфікаційних наукових праць рівня доктора філософії. Аналіз змісту дисертації та наукових публікацій автора засвідчує належний рівень достовірності, аргументованості та наукової верифікованості отриманих результатів. Чітко сформульовані мета, завдання, об'єкт і предмет дослідження забезпечили логічність структури роботи та послідовність викладу матеріалу. Обґрунтованість висновків дисертації забезпечується комплексним використанням широкого кола джерел і наукової літератури, зокрема нормативно-правових актів, матеріалів державних інституцій, офіційних документів, соціологічних досліджень, шкільних програм і підручників, медійних та меморіальних матеріалів. Використання міждисциплінарного підходу, поєднання принципів історизму, системності, наукової об'єктивності та верифікації, а також застосування комплексу загальнонаукових, спеціально-історичних і міждисциплінарних методів (історико-генетичного, історико-порівняльного, історико-системного, контент-аналізу, дискурс-аналізу та ін.) забезпечили глибину аналізу та достовірність сформульованих положень. Це дало змогу Автору комплексно дослідити еволюцію політики пам'яті України щодо російсько-української війни, визначити особливості її інституціоналізації, нормативно-правового забезпечення, комеморативних практик та освітньо-просвітницьких вимірів.

Вірогідність і наукова значущість результатів підтверджується також належним рівнем їх апробації. Основні положення дисертації були представлені на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, а також опубліковані у фахових виданнях, що свідчить про їх наукову релевантність і визнання в академічному середовищі. Анотації дисертації адекватно відображають її зміст і ключові результати. Загалом це дає підстави констатувати, що наукові положення, висновки та рекомендації

дисертаційної роботи є належно обґрунтованими, достовірними та такими, що мають теоретичне й практичне значення.

5. Значення для науки і практики одержаних результатів

Дисертаційна праця Р. А. Терещенка має важливе значення для історичної науки, державної меморійної політики та освітньої практики. Практичне значення результатів дослідження полягає у можливості використання запропонованої дворівневої періодизації політики пам'яті як аналітичної основи для розробки державних меморіальних стратегій та вдосконалення політики національної пам'яті в умовах післявоєнної трансформації України. Виявлена у дисертації фрагментованість нормативно-правового забезпечення політики пам'яті актуалізує потребу його подальшої систематизації та уніфікації. Результати дослідження можуть бути використані органами державної влади та профільними інституціями під час формування нормативно-правових і концептуальних засад меморіальної політики. Порівняльний аналіз шкільних програм і підручників з історії України створює підґрунтя для вдосконалення методичних підходів до висвітлення теми російсько-української війни в освітньому процесі. Матеріали та висновки дисертації можуть бути використані у науковій, освітній та просвітницькій діяльності, зокрема при розробці навчальних курсів з новітньої історії України, політики пам'яті, політології, музеєзнавства та memory studies у закладах вищої освіти.

6. Рекомендації щодо використання результатів дослідження

Результати і висновки дисертаційної роботи можуть використовуватися у процесі професійної підготовки майбутніх істориків, юристів, політологів, фахівців державного управління, учителів у закладах вищої освіти України; у процесі підвищення кваліфікації чиновників, наукових і науково-педагогічних працівників.

7. Оцінка змісту дисертації та її завершеність

У змісті дисертації відображено доволі повну реалізацію усіх поставлених дисертантом завдань. Структура дисертаційної роботи, що складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку джерел і літератури та додатків, характеризується логічною когерентністю й науково-смісловою обґрунтованістю. Власне це дало змогу дисертантові системно розгорнути репрезентацію розвитку політики пам'яті щодо російсько-української війни впродовж 2014–2022 рр.

У першому розділі «Історіографічні, джерелознавчі та теоретико-методологічні підходи дослідження» здійснено аналіз наукової літератури та джерельної бази з проблематики політики пам'яті й російсько-української війни. Охарактеризовано основні етапи розвитку memory studies, висвітлено концептуальні підходи до вивчення колективної, культурної та національної пам'яті. Значну увагу приділено аналізу української та зарубіжної історіографії, присвяченої меморіальній політиці, комеморації та гібридним аспектам російської агресії. Визначено методологічні засади дослідження, зокрема застосування соціального конструктивізму, інституційного, соціокультурного, цивілізаційного та безпекового підходів. Розкрито понятійний апарат дисертації та обґрунтовано авторське визначення політики

пам'яті щодо російсько-української війни. Також у розділі проаналізовано чинники, механізми та етапи формування політики пам'яті в Україні, запропоновано дворівневу періодизацію її розвитку.

У другому розділі «Організаційно-правові засади формування політики пам'яті в Україні» досліджено інституційний та нормативно-правовий виміри державної політики пам'яті у 2014–2022 рр. Проаналізовано роль ключових державних інституцій – Президента України, Кабінету Міністрів України, Українського інституту національної пам'яті, Міністерства у справах ветеранів – у формуванні офіційного наративу війни та розвитку меморіальної політики. Окрему увагу приділено діяльності недержавних акторів – ветеранських, волонтерських, музейних і громадських ініціатив. У розділі охарактеризовано процес формування нормативно-правової бази політики пам'яті, зокрема декомунізаційне законодавство, акти щодо статусу ветеранів та офіційної термінології війни. Виявлено фрагментованість правового поля та особливості інституціоналізації пам'яті про російсько-українську війну. З'ясовано, що політика пам'яті поступово перетворилася на важливий елемент гуманітарної та безпекової політики держави.

У третьому розділі «Напрямки меморіальної політики України щодо російсько-української війни» розкрито основні практики комеморації та меморіалізації війни у 2014–2022 рр. Проаналізовано роль місць пам'яті, меморіалів, топонімічних змін і вуличного мистецтва у формуванні нового символічного простору України. Досліджено трансформацію державної символіки, нагородної системи та офіційних ритуалів вшанування пам'яті захисників України. Значну увагу приділено формуванню нового комеморативного календаря та еволюції публічних церемоній пам'яті. У розділі також висвітлено освітні та просвітницькі аспекти політики пам'яті через аналіз шкільних програм, підручників, музейних експозицій і позаурочних практик. На основі контент-аналізу підручників простежено зміну наративів щодо російсько-української війни – від концепції «АТО» до трактування війни як збройної агресії Російської Федерації. Доведено, що освітній і меморіальний простір став важливим чинником формування національної ідентичності та суспільної резильєнтності в умовах війни.

Загальні висновки дисертації корелюють із задекларованою метою та поставленими завданнями, узагальнюють основні результати дослідження та відображають логіку наукового пошуку. Наукові положення і висновки є достатньо обґрунтованими та достовірними, що забезпечується широким залученням джерельної бази, опорою на сучасні історіографічні напрацювання та застосуванням адекватного методологічного інструментарію історичного дослідження.

8. Дискусійні положення, рекомендації та зауваження до змісту дисертації

Позитивно оцінюючи наукові здобутки дисертанта, вважаємо за потрібне висловити певні побажання та зауваження дискусійного характеру:

1. Дещо дискусійною видається структура дисертації. Зокрема, підрозділ 1.3. «Чинники, механізми та етапи формування політики пам'яті в Україні» тематично виходить за межі історіографічно-теоретичного блоку першого

розділу й міг би бути інтегрований до другого розділу, присвяченого організаційно-правовим засадам формування політики пам'яті. Крім того, окремі структурні підрозділи, пов'язані з матеріально-культурними аспектами увічнення пам'яті, виховними заходами та формуванням історико-меморіального наративу, частково дублюють один одного за змістом і могли б бути концептуально узагальнені у ширші тематичні блоки.

2. У дисертації подекуди наявні змістові повтори, насамперед у характеристиці діяльності державних інституцій та окремих комеморативних практик. Зокрема, роль Українського інституту національної пам'яті, Міністерства у справах ветеранів та процеси декомунізації неодноразово висвітлюються у різних розділах із повторенням близьких за змістом тез і прикладів. Це дещо ускладнює сприйняття тексту та могло б бути усунуто шляхом більш чіткого тематичного розмежування матеріалу.

3. Певного уточнення потребує методологічний апарат дослідження. Автор у вступі окремо виокремлює інституційний та інституційно-аналітичний підходи, однак їх змістовне наповнення у роботі фактично збігається, оскільки обидва орієнтовані на аналіз діяльності та еволюції державних інституцій. У зв'язку з цим доцільнішим видається або їх об'єднання в межах одного методологічного підходу, або чіткіше розмежування функціонального навантаження кожного з них.

4. Попри значний рівень теоретико-методологічного опрацювання проблеми, дисертація могла б виграти від ширшого залучення новітніх підходів сучасних memory studies та trauma studies. Зокрема, більш ґрунтового врахування потребували б концепції «багатоспрямованої пам'яті» (multidirectional memory) Майкла Ротберга, «агоністичної пам'яті» (agonistic memory) Анни Ченто Булл та теоретичні підходи до дослідження постпам'яті Маріанни Гірш, які дали б змогу дисертантові глибше осмислити конфліктний та транснаціональний характер сучасної політики пам'яті.

5. У роботі використано значний понятійний апарат, однак окремі категорії – зокрема «мнемонічна безпека», «героїзація», «меморіалізація» та «історико-меморіальний наратив» – потребували б чіткішого концептуального розмежування. Подекуди ці поняття вживаються як взаємозамінні або без достатнього уточнення їх функціонального значення, що дещо ускладнює термінологічну цілісність дослідження.

9. Повнота висвітлення результатів в опублікованих працях

Наукові результати та основні положення, висновки і рекомендації достатньо повно викладено у 9 публікаціях, серед яких: 5 статей у виданнях, що належать до переліку наукових фахових видань України, 4 праці апробаційного характеру.

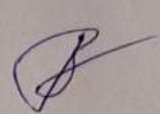
10. Висновок

Отже, дисертаційна робота Р.А. Терещенка на тему «**Російсько-українська війна в політиці пам'яті України (2014– 2022)**» є самостійним, завершеним дослідженням, яке має наукову новизну, теоретичне і практичне значення для історичної науки. Вважаємо, що дисертація заслуговує на позитивну оцінку, відповідає вимогам наказу МОН України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження вимог до оформлення дисертації» (зі

змінами), Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії (Постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44), а її автор Роман Анатолійович Терещенко заслуговує присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 Історія та археологія, галузь знань 03 Гуманітарні науки.

Рецензент:

професор, доктор педагогічних наук,
професор кафедри історії України
та правознавства Дрогобицького
державного педагогічного університету
імені Івана Франка

 Микола ГАЛІВ

